

посібник - Харків: "Ранок", 2003. – С. 336.; його ж: Хрестоматія з правознавства: Навчальний посібник. Укл. Лоха Л., Наровлянський О. – К.: "Юрінком Інтер", 2003.

21. Годованець В., Кампо В., Тертичний В. Правова просвіта громадян України: методологічні проблеми розроблення Концепції/ www.pravoznavec.com.ua/period/articale/25/%C3.
22. Бізун С. Правова освіта населення – не лише знати, але й вміти // Юридична газета. – 2005. – 07 лютого.
23. Богачов С. Право знати право // Юридичний журнал. – 2004. – № 11. – С. 34.

Анотація

В статтє сдєлано историографический анализ школьного правового образования в Украине.

Черкасов О.

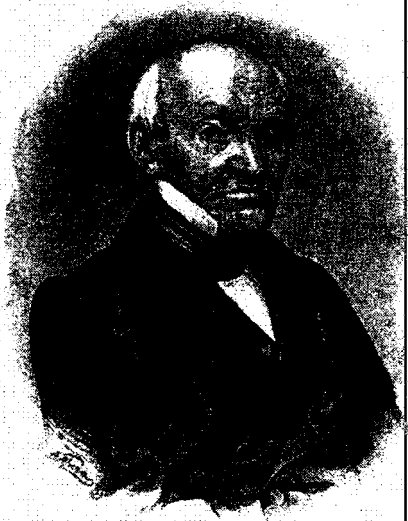
НАУКОВИЙ МЕТОД ПЕТРА КЕППЕНА: ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ "КРИМСЬКОГО ЗБІРНИКА"

Юнак плекає солодкі мрії про майбутнє, чоловік діє у реальному часі, а старці втішають себе приємними спогадами про минуле. Повага до історії зростає з роками, чим більше людина наближається до зрілості, тим більше звертається вона до самої себе, а ... без історичних систематизацій ніхто, ні в якій справі не може діяти з успіхом

П. Кеппен

Огляд джерел для складання історії російської словесності. – Т. 1 – 1819.

За останні роки кримська історична і краєзнавча література збагатилася чималою кількістю досліджень персоніфікованого характеру. Тим часом, ім'я Петра Івановича Кеппена, статистика, бібліографа, археографа,

P. Keppen

етнографа, ученого, який присвятив значну частину свого життя вивченню і систематизації історії Криму, ще й дотепер залишається в тіні, хоча ім'я його постійно згадується в історіографічних та джерелознавчих збірниках. Петро Кеппен являє собою взірць справжнього вченого XIX ст., поєднавши у собі як багатопланового кабінетного дослідника, так й активного мандрівника – практика, що прагне охопити поглядом, зафіксувати і докладно вивчити навколишню дійсність. Авторський стиль академіка відрізнявся науковою коректністю, іноді навіть зайво гіперболізованою. Учений міг навести десятки цитат і позицій різних авторів щодо досліджуваного об'єкту, ретельно аналізуючи та узагальнюючи них. При цьому, сам П. Кеппен виключно коректно висловлював власну точку зору, часто формулюючи її як авторську гіпотезу. Такий підхід до документальних посилань та історіографічних екскурсів виявився одним з достоїнств творів, що давно перейшли у розряд бібліографічних раритетів.

Як ученому-дослідникові П. Кеппену були характерні надзвичайно широка палітра інтересів, наукова сумлінність, точність і детальність відображення фактів, прагнення інтегрувати науку і потреби громадського життя.

За словами А. Маркевича, одного з перших біографів ученого, "Петро Кеппен належав до сонму морально чистих і безкорисливих служителів науки..., як у житті, так і в науковій діяльності він ніколи не шукав популярності і являв собою зразок скромного, але невтомного і непохитного поборника науки й освіти... Любов Кеппена до Тавриди не була однією платонічною любов'ю до краси її природи. Він дав нам цілий ряд творів про Крим, він усебічно досліджував і його природні багатства, і минулі долі, і сучасне його положення, і пам'ять про Кеппена жива в ньому і понині" [7, с. 125].

У рамках даної публікації пропонуємо характеристику створення однієї з найбільш відомих узагальнюючих робіт ученого, яка належить до так званої "кримської тематики" – твору "Про стародавності Південного берега і гір Таврійських (Кримський збірник)" – СПб, 1837.

Спочатку, ідентифікуємо місце означеного дослідження у "кримській" біографії автора. У данному контексті, життєвий шлях ученого умовно вміщує три "кримські періоди".

Перший відноситься до 1819 – 1821 рр., коли під час відрядження з метою ревізії поштових станцій

впродовж Білоруського тракту до Кавказу, Петро Кеппен вперше відвідав Крим. Саме тоді у молодій людині народилося бажання згодом назавжди оселитися на Південному березі півострова. Як згадував про це сам учений: "...об'їжджаючи Росію з 1810 р., я в 1819 р. мав можливість проїхати Південним берегом Криму і тоді ж народилося у мене бажання стати колись постійним жителем тієї чарівної країни, краєвиди якої залишили в мені настільки живий спогад, що й у горах Штірії й у Трансильванії я не міг не віддавати переваги характерові прибережного хребта Тавриди, перед місцями, що не представляють виду на безмежну поверхню моря" [3, с. 1].

Другий "кримський період" охоплює з перервами майже десять років (1827 – 1837). Бажання знову відвідати "берега Тавриди", багато в чому обумовило перехід П. Кеппена у 1827 р. з Міністерства народної освіти на посаду помічника головного інспектора шовківництва, виноградарства і садівництва Росії Х. Х. Стевена. До того ж, з майбутнім засновником Нікитського ботанічного саду П. Кеппен був знайомий вже з 1810 р. за часів подорожей Кавказом. Підсумком наукових пошуків ученого на цій посаді стала одна з перших публікацій з питань вітчизняного шовківництва – "Про шовківництво в Росії" (опубліковано у Журналі Міністерства Внутрішніх Справ. – Ч. 14. – № 11. – С. 105-120). У 1829 р. Петро Кеппен придбав невеликий маєток в околицях Алушти в Біок – Ламбаті (нині – селище Малий Маяк).

До цього часу відноситься й ідея написання "Кримського збірника". Інтерес Петра Кеппена до археологічних пам'яток півострова, прагнення всебічно вивчити, описати і зберегти для майбутніх поколінь минуле Криму і Північного Причорномор'я, сприяли поступовому виробленню в ученого систематичного плану роботи і змістової структури майбутнього дослідження. Визначену роль у цьому контексті зіграла фігура графа М. С. Воронцова. 30 серпня 1830 р. П. Кеппен звернув увагу новоросійського генерал-губернатора на необхідність "порятунку...на Південному березі зникаючих стародавніх назв (грецьких особливо) та опису древніх фортець, укріплень, монастирів і разом з тим визначних пам'яток природи, як то: печер, водоспадів й іншого" [6]. Пропозиція ученого викликала жвавий інтерес у М. С. Воронцова. Наступного дня, після бесіди з цивільним губернатором О. І. Казначеевим М. С. Воронцов запропонував П. Кеппену "...зробити цей об'їзд, покладаючись на одержання 1200 карбованців". Також граф розпорядився передати ученому усі необхідні для роботи плани Межової Комісії Новоросійського краю.

Головну мету майбутніх історико-археологічних пошуків Петро Кеппен сформулював як "збереження для часів майбутніх систематизацій незгладжених донині слідів грецьких поселень на Південному березі Криму – від мису Меганомського (Копсела) до Ая – Буруна (Ласпі), збір топографічних звісток про татарські найменування головних прибережних урочищ..." У контексті поставленої мети були структуровані й основні завдання. Серед них, звернути увагу на всі древні укріплення та встановити військові зв'язки, що існують між ними, охарактеризувати склад населення укріплень, описати культові спорудження, розташовані під захистом фортець; провести аналіз топоніміки місцевих назв археологічних і географічних об'єктів; встановити історико-генетичний зв'язок між історичними фактами та існуючими відомостями, що відносяться до даних укріплень. Як окреме, краєзнавче доповнення до роботи, Кеппен планував скласти опис найбільш цікавих об'єктів кримської природи ("...печер, різних дерев, що відрізняються своєю товщиною, скель, примітних за положенням..., не випустити з нічого, що могло б привернути на себе увагу кожного освіченого мандрівника"...). Звичайно, у процесі поїздок, первинний план роботи неодноразово доповнювався та ускладнювався самим автором.

Територіальні межі дослідження вміщували частину Таврійської губернії, а саме Кримський півострів, з акцентом на південне південно-західне і південно-східне узбережжя. Географія фіксації археологічних пам'яток у Кеппена представлялася в наступному вигляді: південний берег Криму від Алушти до Ялти; південно-західний берег від Ялти до Балаклави; поїздка з Магарача до Бахчисараю; південно-східний берег; північно-східна частина гірського Криму; північно-західна частина гірського Криму; суміш з відділами: *Tataria*, До природної історії Криму, Висоти, До історії Криму.

Усі дорожні замітки, малюнки, зйомки місцевості проводилися вченим самостійно олівцем, на окремих аркушах паперу, а потім наводилися чорнилом. Позитивну роль при цьому зіграли отримані П. Кеппеном знання з топографії й картографії за часів служби в Українському губернському правлінні (губернській креслярській) впродовж 1806 – 1809 рр.

Підготовчі білінгвістичні записи П. Кеппена (російською та німецькою мовами) дотепер уражають детальними подробицями, кількістю посилань, дають найбагатший матеріал для проведення історичної реконструкції назв географічних та історичних об'єктів півострова. Разом з тим, вони свідчать про непідроблений інтерес ученого до об'єкту дослідження і дослідницький авторський творчий підхід. Для приклада, наведемо деякі з дорожніх записів ученого: "Алушта. Залишки укріплення. Сліди колишніх лазень. Руїни на горі Сіраус. Відразу Таш – Хору (кам'яні стіни). Інші руїни при горі Ай – Йорі – чешме. – Заняття жителів. Звичаї. – Кастель – біок (Аюдаг) і Кучук (власне Кастель). Демір – Капу. Тут величезні камені звалені руками людини. – Інший ряд каменів йде до Очерет – Буруна. – В окрузі Кастелі дуже багато церков. Церкви в окрузі Біок – Ламбаду" [6].

Важливу роль у процесі написання праці, учений відводив складанню нової докладної карти Кримського півострова з показником археологічних стародавностей. При її створенні, Петро Кеппен користувався вже опублікованою військовою топографічною картою Криму генерала Мухіна (1816 р. на 10 аркушах у масштабі – 4 версти). Однак, проаналізувавши її і звіривши дані 1816 р. із сучасною ситуацією на

півострові, Петро Кеппен як професійний статистик, не міг не помітити допущені Мухінім неточності у локалізації та найменуванні географічних об'єктів, фіксації демографічних даних тощо. Зазначимо, що будь-яке виправлення учений вносив тільки після ретельної перевірки: "Прийнявши за основу карту Мухіна, тільки при крайній необхідності я змінював положення місць... Так, наприклад, село Коктебель, що знаходиться на південний захід від Феодосії у мене показано не при струмку Молла-Оглу-Чокрак, а при ріці Іланчике (Сланчике), села Капсихор і Лімена перенесені вище, урочище Яман – Таш, у Мухіна локалізовано на Яйлі, у мене показано нижче, на північному схилі, на шляху з Ай – Василя у Стилю, де воно власне і знаходиться [10, с. 6]. Додано німецькі колонії – Гейльбрун, Кроменталь, Нейзац, Розенталь, Терлінценберг, Цирихталь, російські села – Барановка, Чистенька, виноградники з місцевими назвами – усього майже 200 найменувань... Багато сіл, зазначені в Мухіна як покинуті, зараз заселені (Ак – Чокрак (передмістя Бахчисарая), Бурахсан-на-Бурульчі, Кош-Дермен-на-Качі) і навпаки... Не зазначені деякі укріплення, гори й ріки. Багато рік у Мухіна названі помилково (Дере (у Дерекоя) замість Путамиц, як називають її місцеві жителі, Кермаз Менуеро замість Кремасто – Неро (Кремазмено – неро) – висяча вода: найменування водоспаду Учан – Су грецькою, Керменчик замість Кечит – Су, Капкали замість Елтіден тощо" [10, с. 8].

П. Кеппеном також були зазначені основні гірські перевали (богази), означені нові дороги, побудовані після 1824 р. маршрутом Сімферополь – Алушта – Алушка – Байдари разом із усіма станціями і мостами. Учений намітив границі природних зон півострова – степову і гірську (лінією устя ріки Західний Булганак – Феодосія), виключив невживані назви (наприклад, м. Магарон поблизу Біюк – Ламбату).

Про науковий такт і прагнення не робити поспішних висновків, свідчить авторська методика фіксації кримських топонімів. Так, щоб уникнути помилок П. Кеппен вже з 1827 р. просив імамів вносити назви їхніх селищ в особливий зошит. Лише після кількаразової вимови різними особами написаних термінів, учений передавав ті ж назви російськими буквами. Відправляючись у села, учений завчасно довідувався у селян про найголовніші урочища округу, записував назви, перевіряючи їх не тільки у прилеглому селищі, але й у наступних за ним селах. Тільки там, де автор не сумнівався у вимові слів, він розставляв наголоси.

Взявши за основу методики передачу почутого, П. Кеппен іноді відступав від правил татарської граматики на користь місцевої вимови (наприклад, "Аюдаг" замість "Аюдаги", "Алушка Богаз" замість "Алушка Богази"). У разі наявності варіацій найменування топоніма, П. Кеппен вибирав один, найбільш уживаний, а інші вносив у ряд синонімів до покажчику.

Вважаючи покажчики до карт "перевіркою і мірилом точності у правописі місцевих назв", автор указував, що "... час неперевіраних видань... для нас минув, і настає ранок добродійної і рівної для усіх критики. Станемо ж викликати її і користуватися нею для нашої загальної вигоди" [10].

Разом з цим, покажчик П. Кеппена і сам не уник деяких помилок, обумовлених незнанням його автором кримсько-татарської мови. Приміром, буква "К" іноді замінялася на "Х" ("Ах" замість "Ак" (блідий), "Хавах" замість "Кабах" (тополя), "Хамиш" замість "Камиш" (очерет); допускалася неточна передача звучання терміна: "Біюк" замість "Бююк", "Узень" замість "Езень", "Кучук" замість "Кючук". Також учений досить вільно застосовував як транскрипцію до місцевих назв нехарактерні букви німецького і французького алфавітів. Зрозуміло, подібні граматичні помарки не впливали на наукове значення роботи.

Усвідомлюючи складність і важливість створення точної карти Криму і докладного покажчика до неї, П. Кеппен у процесі роботи консультувався з відомими кримськими вченими – Х. Х. Стевеном, Ф. К. Мільгаузенем, Є. Г. Булатовим, К. Є. Спуді. У 1830 р. П. Кеппен переслав перший варіант карти правителю Канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал – губернаторів, статському радникові О. Я. Фабру для рецензії інформації про казенні волості Таврійської губернії у 1829 р.

Показовим фактом у процесі підготовки видання виступає переписка П. Кеппена і таврійського цивільного губернатора О. І. Казначеева у жовтні 1835 – грудні 1836 рр. В одному з перших листів від 28 жовтня 1835 р. П. Кеппен повідомляв губернатора, що "зібрані ... зведення про гірську частину Криму я... нині готую до друку". Приступаючи до гравірування карти, учений прагнув детально і точно відобразити топоніміку північних регіонів Криму: "... Верхньої ж частини аркушів (карти) я не перевіряв. Для поповнення цього недоліку ... уклінно прошу ... про витребування для мене з кожної волості Сімферопольського і Феодосійського повітів точних списків селищ на мовах російській і татарській, і з 4-х волостей Євпаторійського повіту (Кудайгульської, Яшкучської, Уругутьської і Темешської) і з двох або трьох найбільш південних волостей Перекопського повіту (у тому числі, Агъярської). Ці назви я просив би писати скільки можна чистіше і точніше з додаванням... різниці в назвах російських і татарських..." [6, с. 224]. І далі: "... я бажав би показати (в особливому покажчику до карти) число душ кожного селища за новими даними. По різних волостях південної частини Криму, зведення ці мною були зібрані в 1827 р.; тепер однак же повинні бути зміни, і я не бажав би друкувати старого". З цією метою П. Кеппен просив сприяння губернатора у виправленні відомостей про казенні волості Таврійської губернії від 1829 р., додаючи, що: "приємно було б одержати з кожної волості і зведення про розорені села, іменованих татарами Хараб – Який". 19 листопада 1835 р. разом з листом О. Казначееву, П. Кеппен вислав карту з проханням нанести на неї оновлені границі повітів півострова. У листі від 20 січня 1836 р. учений наголошував на необхідності коректування інформації, представленої на карті Мухіна [6, с. 227, 228].

Незважаючи на ці заходи, процес виправлення назв і уточнення локалізації окремих історичних пам'яток продовжувався ще протягом майже двох місяців. У листі від 4 травня 1836 р. О. Казначеев писав:

“Ми всі з нетерпінням очікуємо появи настільки цікавої книги, яким, без сумніву, буде ваш Збірник, тим більше, що при ньому буде і карта, необхідна умова для детального вивчення країни” [6, с. 229]. Разом з цим, губернатор слушно вказував на неточності у вимові і тлумаченні деяких історичних і географічних об’єктів півострова як на основний недолік авторського дослідження. Продемонструємо приклади коректування О. Казначеевым кеппенівської топоніміки південного берега Криму:

У П. Кеппена	Зауваження О. Казначеева
Ай – Петра	Ай – Петрі (так місцеві греки і татари іменують гору)
Артек. Східна частина урочища має назву Кардіатрікон.	Кардіатріконом назвав свій маєток колишній господар цієї землі граф Олізар, вважаючи, що саме так знайде розраду від особистих нещасть. Однак назва ця відома було тільки його друзям і тепер з появою іншого власника даних місць – зникла. При цьому...маєток знаходиться на західному схилі урочища Аюдаг.
Аюдаг	Аюдаг (від татарського “аю” – ведмідь, “даг” – гора).
Водоспад в Улу – Узенському окрузі (грецькою “Кюрмас – Неро”)	Татарською водоспад називається “Джур – Джур”.
Мухалатка	Мухалатка (зіпсоване Михалатка, від Михайло).
Яйла, верх гірського хребта	Яйла значить вершина гори, гора, що має вершиною долину.

12 жовтня 1836 р. Петро Кеппен підготував і надіслав губернатору остаточний варіант карти. Практично одночасно з цим “Кримський збірник” був поданий до друку. 3 грудня 1836 р. О. Казначеев широким поздоровляв автора, вказавши, що «до підписки на ваш твір...ручаюся зібрати досить багато бажаючих».

Дослідження П. Кеппена вийшло у світ у 1837 р (датування – 12 квітня 1837 р). Титульний лист видання “прикрашав” малюнок художника Чернецова, що зображував надвратну арку укріплення Учан-су-Ісар. Акцентуємо, що дана ілюстрація виступає важливим джерелом для реконструкції фортифікації укріплення, адже зараз арка Учан – су – Ісара цілком зруйнована.

У передмові до збірника автор характеризував працю як першу спробу подати систематичний опис стародавньої Кримського півострова, вказував на можливість наявності огріхів та неточностей (що об’єктивно обумовлювалося первинністю дослідження), обґрунтовував важливість подальших пошуків у справі висвітлення повної історії Криму.

Останній факт пояснював подвійну назву книги. П. Кеппен вважав, що “Збірник” у перспективі буде постійно доповнюватися новими даними топографічного, історичного та географічного характеру.

За структурою праця складалась з трьох частин (відділів). Перша вмещувала топонімічну характеристику найменувань історичних об’єктів гірського Криму, їх узагальнюючий опис (християнські монастирі, лапідарні написи, караїмські, кримсько-татарські, грецькі гробниці та некрополі, фортифікаційні спорудження XVIII ст.). Відразу автор пропонував досить повний історіографічний огляд досліджень і повідомлень про фортеці Південного берега Криму (серед авторів: Рубрук, Костянтин Багрянородний, Прокопій Кессарійський тощо). Окремим розділом

подавалася екскурсна характеристика періодів історії Криму – від появи на півострові християнства та його найдавніших пам’яток (819 р.) до переходу Кримського ханства у васалітет Туреччини. Другу і третю частини збірника складали безпосередній список укріплень і покажчик до них.

Встановивши хронологічні межі існування південнобережних та гірських ісарів у Криму – VI–XV століття і здійснивши їх візуальне та науково-аналітичне вивчення, П. Кеппен сформулював наступні висновки, які й дотепер не втратили свого наукового значення. Серед них, розташування укріплень передбачало доскональне знання місцевості; укріплення розташовувалися не тільки на узбережжі, але й на північних схилах Кримських гір; всі укріплення складали загальну систематичну оборону Південного Криму; з південної сторони велика частина укріплень розташовувалася за принципом взаємного співвідношення (при цьому пріоритетну роль грав візуальний зв’язок); починаючи від г. Кастелі (у районі Алушти) й до Севастополя на морських мисах або на берегових виступах (Аю – Даг, Никитський мис, Ай – Тодор, Лімен поблизу Сімеїза) знаходилися укріплення, що складали вузлові сполучні ланки загальної системи оборони берега; з північної сторони Кримських гір при кожній ущелині або перевалі знаходилася фортеця або пункт спостереження; там, де наявність невеликої фортеці була недостатньою (наприклад, з обох боків Чатир – Дагу) будувалися оборонні стіни, що замикали ущелини і гірські проходи; укріплення зводилися народом, який мав

високі знання військового будівництва і фортифікації; фортеці зводилися християнами, тому що скрізь, під їхнім заступництвом знаходилися і церкви, і монастирі [3, с. 44, 45, 46].

Твір Петра Кеппена надалі став незамінним посібником для всіх істориків Криму, відправною точкою та платформою нових суджень та узагальнень. Знов наголосимо на високому археографічному, документальному рівні дослідження, постійних авторських посиланнях на джерела, наведенні цілих уривків з рідкісних видань. Відомий вітчизняний редактор М. Коркунов у рецензії, опублікованій в журналі Міністерства народної освіти (1837. – Ч. 14), відзначав грамотну побудову архітектоніки дослідження Петра Кеппена, чіткий поняттєво-категоріальний інструментарій, аналіз великого комплексу речових та письмових джерел, ясний стиль викладу. “Не можна не побажати для користі наук, – писав рецензент, – щоб перша книга “Кримського збірника” не була останньою, щоб до складу її ввійшли зведення топографічні і фізичні, і щоб Кеппен, не надаючи іншим, сам описав також...і міста або фортеці, якими у древні часи була засіяна східна частина півострова” [6 – 137].

Водночас, поруч з позитивними відгуками з’явилися й критичні.

Так, відомий кримознавець В. Кондаракі в статті “Ісарчик або Біюк – Мускомське древнє укріплення у Криму” (надруковано в ЗООИД. – 1867. – Т. 6. – С. 519-523), оцінюючи загальний стан історико-археологічних досліджень у Криму і констатує, що єдиним повним систематизованим покажчиком древніх пам’яток є “Збірник” Петра Кеппена, характеризує як “просту географічну карту з текстом, написаним людиною, яка один раз подивилась на місцевість і не розмовляла жодною з місцевих мов, щоб мати можливість докладніше досліджувати околиці описуваної місцевості” [4, с. 519]. Приймаючи гіпотезу П. Кеппена про існування єдиної системної оборони гірського і південного Криму як винятково спекулятивну і не підтверджену історичними зведеннями й археологічними дослідженнями, В. Кондаракі підкреслював помилкові авторські методи в роботі над виданням. Серед них, майже не основним учений називав висновки щодо топонімів місць, які кримські татари називали виключно порівняно, а П. Кеппен приймав за місця укріплень. Таке припущення В. Кондаракі обґрунтовував на прикладі детальної зйомки Біюк – Мускомського укріплення (у П. Кеппена – “Ісарчик”). Так, рецензуючи дані Петра Кеппена, автор указував, що, по-перше, укріплення розташовувалося не на гострому краї гори, а займало все півколо виступу Хараджа – Куль. По-друге, воно явно не було спостережним пунктом. По-третє, зазначений П. Кеппеном шлях до нього, виявився недоступним. Остання обставина ставила під сумнів вірогідність навіть присутності автора “Збірника” на території ісару.

В іншій роботі “Байдарська долина (у Таврійському півострові)” (надруковано в ЗООИД. – 1868. – Т. 7. – С. 287-297), В. Кондаракі, підкреслюючи “науковий еkleктизм” автора “Кримського збірника”, зауважував, що Петро Кеппен, у пошуках залишків середньовічних укріплень на південному березі Криму, залишив без уваги с. Календі (нині с. Підгірське), де, виходячи з топоніма селища та його розташування, повинні знаходитися залишки укріплення (“калі” – фортеця, “енді” – спустилася). “Звичайно, – із сарказмом констатував В. Кондаракі, – якби автор “Кримського збірника” побував на Шайтан – Мердвені, то усвідомив би неспроможність своїх ідей – по-перше, ні на самому перевалі, ні в межах його неможливо поставити фортецю проти бажаючих проникнути через Мердвен і, по-друге, у жителів південного берега Криму не було необхідності зводити укріплення у вилучених від узбережжя місцях.

У даному контексті В. Кондаракі продовжував дотримуватися традиції про неспроможність існування системи оборони південного Криму за допомогою лінії ісарів. “факт, що всі укріплення споруджуються з метою самооборони, а не для поразки ворога. Цим доводиться їхній устрій у непримітних місцях. Календі розташована праворуч яру – головного виходу до Мердвену. Хоча укріплення тут поки не знайдене” [5, с. 291].

Значимо, що існування середньовічного укріплення в районі с. Підгірського дотепер не встановлено. Крім того, вкажемо й на помилку самого В. Кондаракі, який вважав, що на перевалі Шайтан – Мердвен ісару не існувало. Стационарне, довгострокове укріплення, передбачуване П. Кеппеном, дійсно було виявлено на виході з клісура Шайтан – Мердвен на плато на скелі під Бальчик – Кая (досліджено та описано Л. З. Фірсовим у 60-х рр. ХХ ст.). [11, с. 199].

Деякі автори у більш коректній формі відзначали фрагментарність у спробі автора створити всеохоплюючу полотнину фіксації кримських стародавностей. Зокрема, медієвист В. Юргевич у роботі “Нові написи Генуезькі” (надруковано у ЗООИД. – 1868. – Т. 7. – С. 274-282) шкодував, що Петро Кеппен, згадавши в “Збірнику” 5 генуезьких написів, опублікував текст тільки однієї (1474 р., консул Баттіста Джустініані). Інші, на думку В. Юргевича, не були прочитані П. Кеппеном, хоча 30 років тому знаходилися в набагато кращому стані, що підтверджувалося зазначеними академіком роками, позначеними на плитах – 1341 р., 1363 р., 1382 р., 1384 р. Коли написи досліджував безпосередньо В. Юргевич, можна було лише прочитати 1363 і 1384 р. Інші рядки виявилися згладженими, або збитими. Також, зазначав учений, П. Кеппен не вказав існування шостого генуезького каменю, перевезеного до Павлівського лапідарію пізніше [12, с. 275].

Однак, переважна більшість вчених, як Криму, так і всієї Російської імперії високо оцінила дослідження П. Кеппена. Вже на рубежі ХІХ – ХХ ст. книга стала бібліографічною рідкістю. Про цей факт свідчить, зокрема, протокол засідання ТУАК від 28 січня 1909 р. (опубліковано в ИТУАК. – 1909. – С. 170 (С. 162-172)): “Кримський збірник” Кеппена...не заважало б придбати для бібліотеки ТУАК хоча б один екземпляр” (внаслідок, розпродажу жителем Сімферополя Ревеліоті власної бібліотеки).

У січні 1837 р. П. Кеппен став ад'юнктом Імператорської Академії наук у галузі статистики, пізніше – служив у П'ятому відділенні Імператорської Канцелярії ревізії державного майна і колоній іноземних поселенців у Таврійській губернії. Однак прихильність ученого до природи та історії Криму обумовила періодичні подорожі вченого на півострів. Так, він протягом 6 тижнів супроводжував велику князівну Олену Павлівну під час її кримської поїздки. 17 вересня 1837 р. в Алушці Петро Кеппен був представлений імператору Миколі Павловичу і цесаревичу Олександрю (останньому, до речі, був присвячений “Кримський збірник”). У тім же 1837 р. в маєтку “Карабах” у Петра Кеппена гостював поет В. А. Жуковський. У 1838 р. вчений повернувся до Санкт-Петербургу, де поєднував наукову діяльність та службу в Міністерстві державного майна (з 1841 р.). З 1852 р. відвідування П. Кеппеним Криму стають більш частішими і тривалими, охоплюючи кілька місяців у рік.

У 1860 р. П. Кеппен урочисто відзначив 50-річчя наукової і службової діяльності. Ювілей ученого проходив у залах Комерційних зборів у присутності близько 100 гостей. Міністр народної освіти Є. П. Ковалевський і президент Імператорської Академії наук граф Д. М. Блудов вручили ученому орден святого Володимира третього ступеня. У своєму виступі ювіляр сформулював власне кредо в науці: “Багаті мрії моєї юності про користь, що я можу принести Росії...далеко не здійснилися. Час і обставини звели мене зі світу ідеального у світ реальний, вони показали мені всю різницю між надіями та їх виконанням. Будучи служителем правди, я, нарешті, зупинився на широксердому викладі переконань і думок, надаючи іншим приймати їх з повагою, або ж залишати поза увагою...” [9, с. 101].

Після святкування ювілею, учений вирішив залишити столицю і переїхати у Крим. У листі до М. Г. Тройницького від 5 серпня 1860 р., учений писав: “Милостивий государ Микола Григорович. ...з найвищого бажання я назавжди переселяюся у Крим, де буду жити (і радий буду вас бачити) у моєму Карабасі на південному березі під Біюк – Ламбатом. [1, л. 2].

Так, з 1860 р. починається останній третій етап кримської “Одиссеї” П. Кеппена. Вже знаходячись у Криму, учений не залишав історико-археологічних і статистичних досліджень, постійно подорожував, записував, складав описи. Незадовго до смерті, 12, 19 і 22 травня 1864 р. П. Кеппен передав до Імператорської Академії Наук зібрані ним протягом життя стародавності і рукописи, більшість з яких ще й дотепер не видана.

Поховали ученого на фамільному цвинтарі у невеликому кипарисовому парку, що розбив П. Кеппен на місі над морем неподалік від маєтку. Пізніше в одній могилі з ученим поховали його дружину Олександрю. Поруч знаходяться могили дочок П. Кеппена – Олександрі Петрівни і Наталі Петрівни, а також чоловіка першої – В. Ф. Келлера.

Твір П. Кеппена став яскравим свідченням тієї напруженої роботи, що широким фронтом велася дослідниками вітчизняної історії, які поставили ціль конкретизувати контури, визначити фундамент будівлі кримської археології і краєзнавства. “Кримський збірник” відкрив галерею змістових систематизованих кримських досліджень ученого. Про їхню різнобічність свідчать лише назви: “Опис Туакської (або Штегової) печери в Криму” // Соревнователь. – 1821. – ч. 14; “Про виноробство на ПБК” // Северный муравей. – 1830. – № 23. – С. 193-198; Про успіхи виноробства на ПБК // ЖМВД. – 1831. – ч. 5. – С. 128-175; “Печери Таврики” // Библиотека полезных сведений о России М. Строева. – СПб – 1829, 1836. – С. 48-58, “Baktschisaray zur Zeit der Cholera”, 1830, СПб – 1831, “Про виноробство та винну торгівлю в Росії”, 1832 і багато хто інші.

При вивченні творчої спадщини П. Кеппена вражає його енергія, працездатність і надзвичайна акуратність. В архівах України і Росії зберігаються рукописи вченого. Їх близько 100 найменувань – статті, замітки, витяги, переписка, вірзички з друкованих видань, картки із заголовками книг. Ця спадщина дослідника – величезний матеріал, який ще має посісти належне місце в науковому потенціалі нашої держави.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Кеппен П.* Письмо к Николаю Григорьевичу Тройницкому из Санкт – Петербурга в Одессу (СПБ, 5 августа 1860 года) // Институт рукописей НБУ имени В. И. Вернадского. – V. – 3024.– “ООИД”.– Л. 2.
2. Автобиографическая записка Петра Ивановича Кеппена // Юбилей П. И. Кеппена 29 декабря 1859 года.– СПб, 1860.– С. 5-7.
3. *Кеппен П.* Крымский сборник. О древностях Южного берега Крыма и гор Таврических (с картой Южного берега Крыма и принадлежащим к ней указателем). – СПб, 1837. – С. 16-412.
4. *Кондараки В.* Исарчик или Биюк – Мускомское древнее укрепление в Крыму // ЗООИД.– 1867.– Т.6.– С. 519-523.
5. *Кондараки В.* Байдарская долина (в Таврическом полуострове) // ЗООИД. – 1868. – Т. 7.– С. 287 – 297.
6. *Коркунов М.* Новые книги, изданные в России (рецензии) // Журнал Министерства народного просвещения. – 1837. – Ч.14. – С.126 – 140.
7. *Маркевич А. К.* биографии академика П. И. Кеппена // ИТУАК.- 1914.– № 51.– С. 223-240.
8. *Маркевич А.* Памяти П. И. Кеппена // ИТУАК. – 1893. – № 18.– С. 119-125.
9. *Мурзакевич Н.* *Кеппен П.* // ЗООИД. – Т. 6. – 1867. – С. 490-492.
10. Обед, данный по случаю 50-летнего юбилея академику П. И. Кеппену // ЖМНП – Ч.105.– 1860. – отд. 7.– С. 98-102.
11. Указатель к карте Южного Крыма.– СПб, 1836. – С. 71.
12. *Фирсов Л.* Очерки истории исаров Южного берега Крыма.– Новосибирск, 1990.
13. *Юргевич В.* Новые надписи Генуэзские // ЗООИД. – 1868. – Т. 7. – С. 274-282.